

Edyta Jadwiga Włodarczyk-Czech

Wrocław, dn. 10.07.2022 r.

Zakład Powszechnej Historii Państwa i Prawa

Instytut Historii Państwa i Prawa

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

Uniwersytet Wrocławski

Streszczenie rozprawy doktorskiej

**STOSUNEK PAŃSTWA DO ZAKONÓW KATOLICKICH
W WOJEWÓDZTWIE WROCŁAWSKIM
W LATACH 1945-1956**

Rozprawa doktorska podejmuje problematykę stosunku państwa do katolickich zakonów w województwie wrocławskim w latach 1945-1956. Problem działalności zakonów na tym terenie oraz ich stosunki z władzami państwowymi do tej pory nie doczekały się kompleksowego opracowania naukowego. Badania prawnohistoryczne poruszały wprawdzie ten problem w kontekście całego państwa albo w kontekście stosunku państwa do konkretnego zakonu, ale nigdy w zakresie wszystkich zakonów zarówno męskich, jak i żeńskich na terenie województwa wrocławskiego.

Głównym celem niniejszej dysertacji doktorskiej było dokonanie wszechstronnej analizy instrumentów prawnych i polityki państwa określających stosunek państwa do działalności zakonów w województwie wrocławskim po zakończeniu II wojny światowej, w czasie największych migracji ludności na Ziemiach Odzyskanych.

Kolejnym celem pracy było wykazanie rozlokowania zakonów na terenie województwa wrocławskiego, przedstawienie zmian w ich działalności wywołanych zmieniającymi się potrzebami społecznymi i politycznymi, ale przede wszystkim wykazanie ingerencji rządów PRL w ich działalność, w tym próby zminimalizowania ich wpływu na społeczeństwo poprzez szeroki zakres działań inwigilacyjnych oraz nakładanie czynszów, podatków i kar, by dokonać zaboru mienia ruchomego i nieruchomego i w rezultacie doprowadzić do całkowitej likwidacji zakonów w Polsce Ludowej.

W dysertacji doktorskiej postawiono dwie tezy:

1. Tezę dotyczącą oceny: **w jakim stopniu polityka wyznaniowa w stosunku do**

zakonów była częścią polityki państwa w odniesieniu do Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej.

2. Tezę: **Polityka wyznaniowa w stosunku do zakonów w latach 1945-1956 w większym stopniu niż w odniesieniu do Kościoła rzymskokatolickiego była ukierunkowana w celu ich całkowitej likwidacji.**

W dysertacji doktorskiej wykorzystano materiały archiwalne – głównie dolnośląskie, znajdujące się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oddział Wrocław, ale także z oddziału Warszawskiego. Poza tym wykorzystano materiały z Archiwum Państwowego we Wrocławiu i Opolu.

Strukturę rozprawy determinował materiał źródłowy. W całej rozprawie doktorskiej wykorzystano maksymalnie źródła archiwalne, akty prawne obowiązujące w badanym okresie oraz literaturę naukową, by jak najdokładniej zbadać i opisać temat dysertacji. W poszczególnych obszarach dotyczących konkretnego zagadnienia zachowano układ chronologiczny. Ostatecznie struktura rozprawy ma układ przedmiotowo-chronologiczny. Takie rozwiązanie odpowiednio ukazało sytuację prawnopolityczno-społeczną zakonów w województwie wrocławskim oraz działalność aparatu państwowego w stosunku do zakonów na tym terenie, jak również reakcję zakonów w odpowiedzi na działania władz. Rozprawa składa się ze wstępu, zakończenia oraz czterech rozdziałów.

Rozdział I. Składa się z czterech podrozdziałów i obejmuje sytuację prawną Kościoła katolickiego na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej. W podrozdziale 1. opisano relacje państwowo-Kościelne, by przybliżyć ich wzajemne stosunki w celu lepszego zrozumienia sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego w dobie przekształceń ustrojowych. W podrozdziale 2. wskazano podstawy prawa państwowego oraz prawa kościelnego celem ukazania podstaw prawnych funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. W podrozdziałach 3 i 4 skupiono się na przybliżeniu statusu prawnego zakonów w świetle prawa kanonicznego z 1917 r. oraz opisano politykę państwa wobec zakonów. Ten układ pozwolił na pełne zobrazowanie sytuacji politycznej, w jakiej znalazły się zakony na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej.

Rozdział II. poświęcony jest zakonom w województwie wrocławskim w okresie poprzedzającym II wojnę światową oraz w pierwszym dziesięcioleciu po jej zakończeniu. Ten rozdział, tak jak poprzedni podzielono na cztery podrozdziały. W 1. podrozdziale przybliżono los zakonów niemieckich na terenie Śląska Pruskiego od okresu sekularyzacji w 1810 r. przez okres zmian zachodzących w Cesarstwie Niemieckim i Republice Weimarskiej,

wymuszających pierwsze zmiany organizacyjne i funkcyjne zakonów, aż po III Rzeszę Niemiecką i do wybuchu II wojny światowej, która przyniosła śląskim zakonom wielkie straty personalne i materialne. Podrozdział 2. opisuje los zakonów niemieckich po II wojnie światowej w obliczu przesunięcia granic, a w tym zmian przynależności państwowej skutkujących wysiedleniem obywateli niemieckich, w tym zakonnic i zakonników do Niemiec. Podrozdział 3. opisuje przemieszczanie się i osiedlanie zakonników i zakonnic na terenach Ziemi Odzyskanych, a w tym nowo powstałego województwa wrocławskiego. Zwieńczeniem tego rozdziału jest ukazanie w podrozdziale 4. nowych celów działalności zakonów oraz zmiany organizacyjne i funkcyjne niewpisane dotąd w ich reguły i konstytucje zakonne, a wymuszone nową sytuacją społeczno-polityczną.

Rozdział III. dotyczy inwigilacji działalności zakonów i członków wspólnot zakonnych w województwie wrocławskim w latach 1945-1956. Z uwagi na specyfikę tematu postanowiono podzielić go na trzy podrozdziały. Pierwszy z nich dotyczy przyczyn inwigilacji wspólnot zakonnych przez Służbę Bezpieczeństwa. Zakony traktowano wówczas jako najniebezpieczniejszego wroga Polski Ludowej, mającego wielki wpływ na społeczeństwo poprzez swoją działalność społeczną, opiekuńczo-wychowawczą i charytatywną. W tym czasie Służba Bezpieczeństwa rozwijała sieć agenturalną, mającą na celu dokładną infiltrację struktur zakonnych. Zaczęto także w prasie i radio przekazywać negatywne treści na zakony w celu ich skompromitowania i wzbudzenia niechęci w społeczeństwie. Julia Brystygier, dyrektor Departamentu V MBP w materiale na odprawę wyraźnie wskazywała, że zakony stanowią „najważniejszy kanał obcego wywiadu”, który należy zerwać i zniszczyć. W podrozdziale 2. opisano środki i metody jakie Służba Bezpieczeństwa wykorzystywała do zwalczania „wrogiej działalności zakonów”, jak np. inwigilacja masowych uroczystości kościelnych i pielgrzymek, zbieranie informacji o duchownych zakonnych, inwigilacja zakonników i zakonnic pracujących w służbie zdrowia, w domach dziecka, w domach opieki społecznej czy szkołach, likwidacja niższych i wyższych seminariów duchownych itp. Natomiast w podrozdziale 3. opisano cele i korzyści, jakie władza państwowa chciała osiągnąć poprzez całkowite wyeliminowanie zakonów z przestrzeni publicznej. Miały temu służyć zaplanowane przez władze państwowe ograniczenia działalności zakonów, jak: zabór mienia, likwidacja zakładów i szkół, upaństwowienie szpitali. Wykorzystywano do tego przepisy prawne, np. ustawę z dnia 28 października 1948 r. *o zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia* czy dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. *o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, który wprowadził zakonom obowiązek rejestracji do 4 listopada 1949 r.

Rozdział IV. poświęcony został sekularyzacji majątków i innych dóbr klasztornych. W tym rozdziale wystarczający okazał się podział na dwa podrozdziały. Pierwszy z nich porusza kwestię zaboru przez władzę państwową w województwie wrocławskim majątku ruchomego oraz nieruchomego należącego do zakonów. Ze względu na specyfikę Ziemi Odzyskanych temat ten wymagał scharakteryzowania dokładnie podstaw prawnych, w tym np. dekretu z dnia 8 marca 1946 r. *o majątkach opuszczonych i poniemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, na podstawie którego odebrano zakonom w województwie wrocławskim nieruchomości, które otrzymały na własność w latach czterdziestych XX w. po niemieckich osobach prawnych. Podrozdział 2. charakteryzuje natomiast represje finansowe stosowane wobec zakonów na omawianym terenie. Wskazuje się tutaj podstawy prawne nakładania czynszów i podatków na budynki należące do zakonów oraz przybliża proces windykacji należności za długi.

W **zakończeniu** zaprezentowano wnioski ogólne i szczegółowe. Wszystkie przedstawione zagadnienia przeanalizowano przede wszystkim pod kątem prawnym, ale także historycznym i społeczno-politycznym. Analiza materiału archiwalnego oraz aktów prawnych różnego typu, wsparta literaturą naukową, pozwoliła na udzielenie odpowiedzi na wskazane problemy badawcze oraz zajęcie stanowiska wobec tez postawionych na wstępie.

